

ETNİK VE MEZHEPSEL ÇATIŞMALARDA İDEOLOJİK VE TEOLOJİK ARKA PLAN ETKİSİ

Prof. Dr. İlyas ÜZÜM

Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fak. Öğretim Üyesi

“Mezhepler, Etnisite ve Çatışma Çözümü” konulu bu Orta Doğu Kongresi’nde müstakil bir oturumun “İdeolojik ve Teolojik Arkaplan Etkisi”ne tahsis edilmesi son derece isabetli olmuştur. Zira belirtilen coğrafyada yaşanan etnik ya da mezhepsel gerilim ve çatışmalarda birçok başka sebeple birlikte, dinî anlayış ve yorumların hatırı sayılır yeri olduğu muhakkaktır. Hatta daha açık söylemek gerekirse etnik ve mezhepsel faktörler belirleyici değil, şiddete dayalı çatışmalarda vazgeçilemeyen bir tür “araç” niteliğindedir. Hiç kuşkusuz asıl belirleyici olan bölgenin kendine has jeo-politiği, uluslararası ilişkilerin çapraşık dinamikleri ve küresel güçlerin siyasi, sosyal ve ekonomik stratejileridir.

Burada, katılımcıların çokluğu ve alanları dikkate alınarak bu genel başlık altında bazı düşünce ve yaklaşımlar şöyle maddeleştirilebilir:

1. Gerek birey olarak insan gerekse toplum salt bir anatomi ya da mekanik bir yapı olmayıp inanç, düşünce ve duyguya dayalı varoluşsal bir gerçekliktir. İnsanların ve kitlelerin her çeşit faaliyet, yöneliş ve hareketliliğin temelinde bu gerçeklik vardır. Bu bağlamda din, dinî bir yorum olan mezhep, dinî anlayış ya da fikir üzerine kurulu olan ideoloji o kadar önemlidir ki bu yolla insanlar büyük fedakarlıklara yönlendirilebileceği gibi şiddete hatta ölümün üzerine de gönderilebilir. Dolayısıyla bugün Orta Doğu’da yaşanan çatışmalarda din ve dinî yorumları irdelemek, sağlıklı analizlerde bulunmak zorunludur.

2. Her hangi bir dinî yorum merkezi almayarak, doğrudan İslam kaynakları üzerinden giderek belirtmek gerekirse, İslam’da etnisite ilahî bir gerçekliktir. Kur’an-ı Kerimde Yüce Allah açıkça, “insanları bir erkekle bir dişiden yarattığını, aralarında ‘tanışma-bilişme’ (muarefe) olsun diye insanları muhtelif

etnik yapılara mensup kıldığını, kimsenin kimseden üstünlüğünün bulunmadığını, üstünlük ölçüsünün “takva” olduğunu açıkça dile getirmektedir (Hucurat 49/13). Başka bir ayette ise insanların dil ve derilerinin farklılığının O'nun ayeti olduğu (Rum 30/22) ifade edilmektedir.

İslam'ın ana kaynağı Kur'an-ı Kerim'de etnik farklılıkların ilahî iradenin eseri olduğu, hikmetinin de “muarefe” olduğu ifade olunduğu halde, belirtmek gerekir ki Müslümanlar bu bilinçten uzak görünmektedir. Kimi zaman Orta Doğu'da etnik farklılıklar aşağılama sebebi hatta kavga nedeni sayabilmektedir. Oysa İslamî teoloji açısından ilahî iradeye saygı göstermek Allah'a iman etmenin sonucudur. Zira insanların etnik aidiyetleri tamamıyla ilahî iradeye bağlı olup kulun hiçbir dahli bulunmamaktadır. Dolayısıyla bir kimsenin başka bir etnik yapıyı küçümsemesi, yadırgaması, ya da giderek çatışma sebebi sayması hiçbir şekilde kabul edilemez.

Bugün Orta Doğu'nun etnik haritasına bakıldığında tam bir çeşitliliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu coğrafyada başta Araplar, Farslar, Türkler, Kürtler olmakla birlikte daha küçük oranda Ermeniler, Çingeneler, Musaviler gibi muhtelif gruplar yaşamaktadır. Bölgede kalıcı barışın sağlanmasında tüm etnik farklılıkların özgürlük içinde hayatlarını sürdürebileceği demokratik teamüllerin hakim olması şarttır.

3. İslam'da, diğer dinlerde olduğu gibi fiili bir gerçeklik olarak mezhep olgusu vardır. İlk dönemlerden itibaren dinin inanç ve ibadet alanı ile siyasi konularda ortaya çıkan ihtilaflar zaman içine toplumsal taban bulmuş ve “mezhep” adı verilen yapılar ortaya çıkmıştır. İnanç ve amelî konularda ortaya çıkan mezhep farklılıkları ve ihtilafları fikri düzeyde kalırken siyasi alanda ortaya çıkan mezhepler, öteki etkenlerle birlikte, yer yer sosyal gerilimlere yol açabilmiştir.

Mezhep ihtilafları denildiğinde akla gelmesi gereken iki yapı Ehl-i sünnet ve Şii'lik'tir. Ehl-i sünnet, bünyesindeki gerek kelamî ekoller gerekse fikhî ekoller ile İslam dünyasının genel çoğunluğunu teşkil etmektedir. Şia ise ortalama %8-12 gibi azımsanamayacak bir orana sahiptir. Şii'liğin ayrı bir kolu olan Zeydilik de Yemen'de toplumun yarıya yakınlık bir kesimini oluşturmaktadır.

İfade etmekten kaçınmamak gerekir ki mezhep farklılıkları da belli oranda etnik farklılıklar gibi insanın doğuştan kendini bulduğu çevre ile ilişkilidir. İslam teolojik açıdan insanlara inanç ve anlayışları konusunda “çevreye mahkum olmamalarını, sorgulayıcı bir yol izlemelerini” talep etmekle birlikte (Maide 5/104), uygulamada pek çok kimse kültürel aidiyetinin bir parçası olarak mezhep kimliğini de muhafaza etme gayreti içinde bulunmaktadır. Bu bir

dereceye kadar kabul edilebilir olsa bile mezhep farklılıkları üzerinden şiddet geliştirmenin hiçbir geçerli mazereti olamaz.

4. Mezhepler, bir yönüyle düşünce ekolleridir. Özellikle itikadî alandaki mezhep ayrılıkları genel İslam itikadının fikri bakımdan işlenmesine ciddi katkı yapmıştır. Aynı husus amelî mezhepler için de söz konusudur. Onlar da dinin fûruna ait alanda konuların işlenmesine ve geliştirilmesine vesile olmuştur.

Gerek inanç alanındaki mezhepler gerekse amelî mezhepler asla din ile aynıleştirilmemelidir. Çünkü din ilahîdir, mezhepler ise beşeridir. Daha açık bir ifadeyle, mezhepler dinin anlaşılma biçimleridir. Her toplum dini kendi geçmişi, tarihsel dokusu ve karakterine uygun olarak anlamış ve yorumlamıştır. Öte yandan din evrensel, mezhep ise tarihseldir. Nitekim Hz. Peygamber'in her hangi bir mezhebi yoktur, sahabenin mezhebi yoktur. Mezhepler hicri ikinci asırdan itibaren oluşmaya ve kurumsallaşmaya başlamıştır. Bazı mezhepler ise çok daha geç dönemde vücut bulmuştur.

Bütün bunlar dikkate alındığında mezhep üzerinden dışlamacı bir tavırın temelsizliği açıkça ortay çıkmaktadır. Yani bir mezhebin kendisini merkeze koyup yegane “hak” yorumun kendisi olduğunu iddia etmek suretiyle diğerlerini reddetmesi, dışlaması ya da tekfir eden bir tutum sergilemesi asla sağlıklı bir tutum olmayacaktır.

Günümüzde Orta Doğu mezhep farklılıkları açısından, kelimenin tam anlamıyla bir “mozayik” niteliği taşımaktadır. İtikadî bakımdan büyük çoğunluk Ehl-i sünnet olmakla birlikte % 8-10'lara yaklaşan oranda Şîî nüfus bulunmaktadır. Ehl-i sünnet kendi içinde Selefilik, Matüridilik ve Eşarilik gibi kollara ayrılırken Şiilik de İnaaşeriyye, Zeydiyye ve İsmailiyye gibi alt kollara ayrılmıştır. Aynı çeşitlilik fikhî mezhepler için de söz konusudur.

İslam teolojisi açısından burada altı çizilmesi gereken husus şudur: Hiçbir mezhep kendini din yerine koymamalı, “mezheb” vakiasının bir yorum olduğu gözden irak tutulmamalı, mezhepsel farklılıklar fiili bir gerçeklik olarak kabul edilmeli, asla niza ve şiddet vesilesi yapılmamalı, özgürlükçü bir tutum sergilenmeli, içinde yaşadığımız bilgi çağında en azından eğitim seviyesi uygun olanlar dinin temel konularını ana kaynak olan Kur'an ve sünnetten değerlendirmeli, diğer mezheplere karşı da anlayışlı bir yol izlenmelidir. Mezhepler özellikle birbirlerini küfre nispet etmekten uzak kalmalı, asla “tekfir”ci bir üslup ve tutum içinde bulunmamalıdır.

5. Mezhep farklılıkları denildiğinde itikadî ve amelî mezheplerin dışında özel konumu olan başka bir kategoriye işaret etmek gerekir: Batınî mezhepler. Başlıca İsmaililik, Dürzilik, Nusayrilik gibi muhtelif kolları bulunan batını

mezhepler aynı zamanda “etnik” bir karakter de taşır. Yani bu yapılara mensup olmak soya bağlı olarak gerçekleşir. Söz gelimi Nusayri olmak için Nusayri ebeveynden gelmek gerekir. Dürzi olmak için Dürzi soydan gelmek gerekir. Yezidi ya da Ezidi olmak için yine bu inanca bağlı ana-babadan doğmak gerekir.

Geçmişte kapalı toplum olarak yaşayan bu mezhepler kendilerine has anlayış ve yorumları dolayısıyla İslamî üst kimlikle irtibatı bakımından tartışma konusu olmuştur. Daha açık ifade etmek gerekirse, bu yapılar İslam’ın genel anlamda altını çizdiği yorumlar üstü inanç ve ibadetleri benimsemedikleri için diğer bütün İslamî yapılar tarafından ağır eleştiriye maruz kalmış, İslam dışı olarak değerlendirilmiştir.

Burada, İslam teolojisi açısından şunu söylemek gerekir: İslam’ın yorumlar üstü inanç ve ilkeleri bulunduğu gibi yoruma açık yönleri de vardır. Kendisini İslam üst kimliği ile anan bütün mezhepler ya da yapılar İslam’ı yorumlar üstü boyutu ile kabul etmek zorundadır. Eğer burada sıkıntı varsa “Hak” adına Müslüman alimlerin buradaki eksiklikleri dile getirmesinde hiçbir problemden söz edilemez. Yoruma açık konularda ise farklılıkları büyük oranda tabii karşılamak gerekir. Kaydetmek gerekir ki batınî yapılar kendilerini İslama izafe etmekle birlikte İslam’ın “olmazsa olmazlar”ı konusunda zaman zaman farklı tutum içinde bulunabilmektedir. Dolayısıyla, bu noktada Müslüman alimlerin beyan, çağrı ve yaklaşımlarını tabii karşılamak gerekir. Bu, teolojik açıdan böyledir. Ancak sosyolojik ve hukuki açıdan hiç kimse hiç kimsenin İslam anlayışını sorgulama, bundan yola çıkarak da dışlama veya şiddet sebebi sayma hakkına asla sahip değildir.

Sonuç olarak burada farklı İslamî anlayış ve yaşayışlara sahip olan “batınî gruplar” hakkında, bunları fiili bir gerçeklik olarak kabul etmek, çatışma ve şiddet konusu yapmamak şarttır. Daha somut konuşmak gerekirse, Suriye’de Nusayri inanca sahip olan önemli bir kitle var. Başta devlet başkanı olmak üzere devletin üst kademe görevlileri de bu yapıya mensup. Nusayri Alevilik kendine has tarihi arkaplana sahip bir anlayıştır. Hiçbir kimse bu insanları dinî inanç ve anlayışları dolayısıyla reddedemez, onlara silah doğrultmayı dinle temellendiremez. Aynı husus bir başka inanç grubu olan Dürziler ve Ezidiler için de söz konusudur. Hiçbir İslamî anlayış bu inanç ve anlayışlara bağlı insanların can, mal ve ırzlarına dokunamaz. Üzülerek belirtmek gerekir ki, bir takım, sözde, İslamî gruplar bu yapılardaki insanları İslam adına katletmekte beis görmemektedir.

6. Bugün Orta Doğuda mezhep çatışmalarının yaşandığı açık bir vakıadır. Bu çatışmanın en sıcak yaşandığı yer Irak, Suriye ve Yemen’dir. Hiç kuşkusuz

bu çatışmalar mezhep ihtilaflarının doğurduğu çatışmalar olmayıp bölgenin jeopolitiği ile ilgilidir. Ancak, yukarıda ifade ettiğimiz gibi burada mezhep farklılıkları araç olarak devreye sokulmuştur. Genellikle bu çatışmalar medyada Sünni-Şii çatışması olarak anılmaktadır. Oysa burada bir tashihe gitmek gerekir. Adı geçen bölgelerde, mesela Irak'ta Sünnilik ve Şiilik değil, kendilerini Sünniliğe nispet eden Selefi-Vehhâbilik ile İsnâaşeriyye Şiası çatışmaktadır. Suriye'de de yine Selefiler, İran Şiileri, Lübnan Şii Hizbullah'ı birbirinin kanını dökmektedir. Nihayet Yemen'de meydana gelen Hûsîlik ile gelişmeler de bizi Suudi Selefilîği ile İran Şiiliğine götürmektedir.

Burada mezhepçi bir dil kullanmadan ifade etmek gerekir ki İsnâaşeriyye Şiiliği İslam dünyasında büyük bir yayılcılık politikası gütmektedir. Mezhebi propaganda yapan onlarca uydu kanalı bunun kanıtlarından biridir. Buna karşılık Suudi Arabistan da mezhebi mülahazalarla Şiiliğe karşılık vermeye çalışmakta; o da mezhepçi bir yol izlemektedir. Dahası bu iki yapı birbirini tekfir etmekte, bu iki mezhebe mensup aşırı çevreler birbirlerinin kan ve canını helal görmekteyler.

Hakkaniyet içinde belirtmek gerekir ki, İŞİD'i İslam dünyasına bela eden unsurlardan birisi hiç şüphesiz Irak'ta, özellikle Maliki döneminde Sünnilere uygulanan ayırımçı mezhep politikalarıdır. Maliki hükümeti, Irak'ta büyük ölçüde İran'ın güdümüne girerek Sünnileri askeriye, emniyet, akademya gibi devlet birimlerinden uzaklaştırmış, Sünni halk İŞİD'e sarılmak zorunda kalmıştır. İŞİD de Şiilere karşı acımasız bir tutum geliştirmiş ve pek çok vahşete imza atmıştır.

İfade etmek gerekir ki bu son derece vahim bir durumdur. Bu aşırı, bu yanlış değerlendirmeler binlerce müslümanın kanına mal olmakta, binlerce hatta on binlerce Müslüman büyük bir ıstırap ve acıya maruz kalmaktadır. Nitekim mesele, Körfez Savaşından bu yana Irak'ta ölenlerin sayısı bir buçuk milyon üzerindedir. Suriye ölenlerin sayısı ise çeyrek milyonu çoktan aşmıştır. Bu iç çatışmalar dolayısıyla yaralanan, yerinden-yurdundan olan, güç şartlarda yaşamaya mecbur kalan insanların sayısı korkunç rakamlara ulaşmaktadır.

Dünyada İslam imajının daha fazla zarar görmemesi adına, akan Müslüman kanını durdurma adına nihayet yüz binlerce insanın huzur ve güvenliği adına yapılacak çok şey vardır. Burada uluslararası kurumlardan yöneticilere, sivil toplum kuruluşlarından alimlere varıncaya kadar herkes ve her kesim kendi çapında tedbirler almakla mükelleftir.

7. Orta Doğuda gerek etnik tartışma ve çatışmaların gerekse mezhepsel mücadele ve kan dökmelerin bir an evvel son bulması için uhdesine hayati görevler düşen kesimlerden birisi din alimleridir. Burada İŞİD'in Musul'u

işgalinden sonra Diyanet İşleri Başkanlığının, İslam dünyasındaki mezhep çatışmalarını sona erdirmeye dönük faaliyetine işaret edilmelidir. Başkanlık Irak'ta Sünni-Şii gerginliğinin artmasından itibaren ülkedeki Sünni ve Şii alimlerle ayrı ayrı görüşmeler yapmış, bu çatışmaları sona erdirmeye dönük ciddi çabalar ortaya koymuştur. Başkanlık Ortadoğu'da artan mezhep çatışmaları karşısında 18. 06. 2014 tarihinde sekiz dilde "sağduyu-barış ve kardeşlik" çağrısı yapmıştır. Bu çağrıda özetle; a) Cihat ilanları ve büyük şahsiyetlerin mezarlarının tahribine yönelik tehditlerin kabul edilemez olduğu, b) Hiç kimse ya da hiçbir grubun, bir başkasının inancına, değerine ve düşüncesine savaş açamayacağı, c) Ehl-i Beytin de Ehl-i Sünnetin de Hz. Peygamber Efendimize dayandığı, d) Hiç kimsenin bir başkasını İslam'dan çıkartma salahiyetinin olmadığı, e) Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve Ebü'l Fadl Abbas gibi Ehl-i Beyt büyüklerinin, Şiiilerin veya Sünnilerin değil, bütün İslam ümmetinin ortak değerleri olduğu, f) En büyük cihadın, taassuba, fakirliğe, cehalete, fitneye ve tefrikaya karşı yapılacak cihat olduğu, g) Âlimlerden ve dini kurumlardan ilan edilen fetvaların kaygı verici olduğu, h) Bütün bu olup bitenleri sadece kaygıyla izlemenin yetmeyeceği, i) "Dini-manevi sahadaki kanaat önderlerinden oluşan bir heyetin, mezhep odaklı kamplaşmaların ortadan kaldırılması için inisiyatif alması gerektiği gibi hususlar kamuoyu ile paylaşılmıştır. Başkanlık 2014 yılı Ramazan ayında İslam dünyasından 100'ü aklın İslam aliminin katılımıyla "Dünya İslam Bilginleri Barış, İtidal ve Sağduyu İnisiyatifi" toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantının ardından "Barış ve İtidal Daimi Temas Grubu" oluşturulmuş olup halen bu çalışmalar devam etmektedir.